

KÖNYVESPOLC

DOMOKOS PÁL PÉTER Moldvai útjaim

A magyar tájak és népcsoportok igazán hivatott kutatói az általuk vizsgált területben és közösségben sosem pusztán a kutatási témát látták, de valamiként a magyar sorskérdések megtestesülését is. Ilyen, önmagán messze túlemelkedő jelentésű kutatási terep volt például Kós Károly számára Kalotaszeg, Bálint Sándornak Szeged és népe és ilyen volt Domokos Pál Péternek Moldova földje, a legelhagyatottabb magyarok, a csángók népe.

A zenetanár, népzenekutató Domokosnak a húszas évek végén került a kezébe Bartók Béla *A magyar népdal* (1924) című könyve, amelyben szerzője arról panaszkodott, hogy Kodály Zoltánnal az egész magyar nyelvterület népzenejét föltérképezték, csupán egyetlen nagyobb fehér folt maradt, a moldvai csángó vidék. Ez indította a székely tanárt, hogy magára vállalja a Kárpátokon túli táj ősi zenei anyagának folygyűjtését. Csakhogy a fonográf-felvételek mellett más hozadéka is volt két kutatóútjának. A fiatal Domokos Pál Péter ugyanis fölismerte, hogy a moldvai csángók archaikus népi kultúrája olyan kincs, amely tudományos jelentősége mellett az egyetemes nemzeti kultúra szempontjából is hihetetlenül fontos, mert szinte kövülete, záránya a koraközépkori magyarság nyelvének, mentalitásának, gondolkodásának, folklórjának. Másik ráismerése pedig az volt, hogy a román hatalom a csángók teljes beolvasztására törekedvén olyan múltat hazudik a csángóknak, amilyen jövőt szán nekik: románt. A fölledező úton jár, mélyen hívő Domokos Pál Pétert mégis az rendítette meg legjobban, hogy a csángók erőszakos románosításában a román katolikus egyház viszi a főszerepet. A krisztusi szeretet tanát hirdető egyház szinte brutális módon tette és teszi lehetetlenné, hogy a csángók anyanyelvükön gyakorolják vallásukat, hogy a maguk nyelvén imádhassák az Istent.

Domokos Pál Péter két, egyenként három hónapos kutatóutat tett Moldvában: 1929-ben a magyar nyelvterület többjében elhelyezkedő településeket kereste föl, 1932-ben – Laczkó László nevű egyetemi hallgató útjával együtt – a szörényfalvákban járt. Mindkét alkalommal az Ojtozi szoroson lépte át a történelmi országhatárt, első útján gyalogosan, utóbb kőberes szekérrel indult útnak, fazekas szekélynek álcázva magát a már akkoriban is gyanakvó és sűrűn kellemetlenkedő hatósági emberek megtévesztése végett. Két útjának jegyzetéből készíttette el a *Moldvai útjaim* című hosszabb írását, amely először a szerző *A moldvai magyarság* (1941) című nagyszabású művében látott először nyomdafestéket. Ezt a műtegy öt év terjedelmű dolgozatot nyújtja át most az olvasóknak Halász

Péter előszavával a csíkszeredai Hargita Kiadóhivatal, és pedig két nyelven. A román fordítás (amely Bartha György munkája) arra szolgál, hogy a magyarul már nem értő, nem olvasó csángók is megismerhessék a róluk szóló alapvető művet, illetve, hogy a nem egészen elfogult román anyanyelvű olvasók is autentikus forrásból tájékozódhassanak ebben a „kényesnek” mondott kérdésben.

A *Moldvai útjaim* műfaját elég nehéz meghatározni. Vannak részei, amelyek útleírásra emlékeztetnek, bizonyos passzusai adatokkal, táblázatokkal, névsorokkal kiegészített tanulmányként olvashatók, más részeiben folklórisztikai értekezésnek mutatkozik, miközben szépirodalmi ihletésű részeit is élvezheti az érdeklődő. Abban a tekintetben viszont egységes a szöveg, hogy szerzője szinte kínosan ügyel a tárgyilagosságra, csak a legritkábban engedti érzelmeit, megrendülését kifejeződni. (Ritka kivétel, amikor a csángók elpanaszolták neki, hogy még az idős haldoklók sem gyónhatnak anyanyelvükön a magyart üldöző román papoknak.) Domokos Pál Péter nem követ időrendet, nem követi bejárt útja vonalát, mert egyszerre utazott térben és időben, bebarangolta egész Moldvát az Ojtozi szorostól Jászvásárig (Iasi), miközben visszanyomozott időben az etelközi emlékmaradványokig. Írásában folyvást a megismert jelenkori állapotot a múlt dokumentált tényeivel szembeesíti.

A szerző a két utazás alkalmával – vagyis fél esztendő alatt – összesen 52 moldvai településen fordult meg. Az 1920/30-as évek fordulóján még csaknem romlatlan, csorbítatlan gazdagságában találta a moldvai magyar nyelvterület hagyományos közösségi műveltségét. Az utazása óta eltelt háromnegyed évszázad alatt számos faluból kivészett a magyar szó, sok helyütt némult el a magyar ének és imádság. Joggal mondhatjuk, hogy Domokos Pál Péter volt a moldvai csángómagyar élet teljes gazdagságának utolsó tanúja. A kutatóutak legfőbb hozadéka természetesen – a szerző célja szerint is – a gyűjtött népzenei kincs volt, amely a Rajeczky Benjáminnal közösen összeállított *Csángó népzene* három kötetében (1956, 1961, 1991) látott napvilágot. Vagyis a *Moldvai útjaim* afféle „ráadás” lett e fontos gyűjteménynek. Domokos minden fontos tény, érdekes megfigyelés, tanulságos tapasztalatot lejegyzett a csángók életéről: megörökítette a szellemi és tárgyi néprajz emlékeit, a hálottas szokásokat és hiedelmeket, a történelmi események folklórizálódtott emlékeit, a viscetek sajtóosságait, az eszközök és tárgyak (pl. szövészék, szekér) alkotásainak névanyagát, a ballada születésének rekonstruálható mozzanatait, a kender megmunkálásának menetét, a falvak lakóinak személynév-anyagát, a családtörténelmi tényeket, a

népszámlálási eredményeket és így tovább. (Itt érdemes idézni egyik, má már hihetetlennek tetsző megállapítását: az 1920-as évek végén Bákó (Bacau) megye minden hatodik lakosa magyar anyanyelvű volt!) És persze lejegyezte a csángók mindennapi életének jellemző, a maga utazásának fontosabb epizódjait, ismétlem, szinte sosem adva hangot érzelmeinek, megrendülésének. A szerzőt a tudományos megismerés vágya fűlötte, ezért vállalt minden veszélyt, megpróbáltatást, elismerést nem remélve fáradozott, fagyoskodott, kutatótt fél éven át.

Két utazása során bejárta a Iatros völgyét, Bákó megye magyar falvait, bebarangolta Román és Jászvásár környékét. Áttekintette a plébániák és filiák híveinek névsoraát, elemezte a csángó népesség névanyagát. Meltatta a magyar kántorok (a „diákok”) túlbecsülhetetlen szerepét az anyanyelvű vallásgyakorlásban, számba vette a házak berendezését, az emberek viseletét, az eszközöket és szerszámokat. Szomorúan állapította meg, hogy sok helyütt már csak az asszonyok tudtak magyarul. Lejegyezte a román nyelvre „terítő” papok működésének legfölbáborított esetét, fölmászott a templomtornyokba a harangok fölíratait megörökíteni, leírta az értékesebb oltárképeket, számba vette a magyar nyelvű énekeskönyveket, megörökítette a kevés számú magyarul tudó pap érdemeit, lemásolta a román nyelv kötelező használatára fölszólító rendeletet. Domokos Pál Péter tehát minden fontos és jellemző tény, mozzanatot, adatot híven megörökített, valamennyi megállapítását gondosan dokumentálta, a számsorokat összevete, forrásait szembesítette, vallomásteveit szó szerint idézte, és csak a legkritikább esetben fűzte mindehhez a maga személyes érzelmeit. A ritka esetek egyikeként megjegyezte: „A harangozónál nagy lelki szükségletet és a magyar szó utáni vágyakozást látva, mélységesen megindultam...” És följegyezte azokat a fájdalmas epizódokat is, amikor lehetséges adatközlői, énekesei nem mertek magyarul megszólalni, nehogy a páter vasárnap kiprédikálja őket a templomban. Bánatosan rögzítette azt is, hogy Prezest községben ellenségesen fogadták, még az éjszakai szállást is megtagadták tőle.

Egyszóval Domokos Pál Péter híven és pontosan rögzítette dolgozatában mindazt, amit a moldvai csángók körében 1929-ben és 1932-ben tapasztalt, ahogyan maga írta: „a csángómagyar sors keserű képét erőtlen szavaimmal próbáltam láttatni.” Azt, hogy mit jelent a magyar tudományosság számára Domokos Pál Péter munkássága, ma már jól tudjuk. És hogy mit jelentetett a csángók számára a működése? Nos, ezt jelképezheti az a legenda, amely utazását követően több helyütt is fölbukkant Moldvában: álruhában itt járt a magyar király, hogy megismerje a csángómagyarok nehéz sorsát...

(*Bibliotheca Moldviensis*, Csíkszereda, Hargita Kiadóhívatól, 2005.)

Mezey László Miklós

PÁVAI ISTVÁN

Zene, vallás, identitás

Domokos Pál Péter a világ legelieledettebb kisebbségének nevezte a moldvai csángómagyarokat. Mégpedig teljes joggal, hiszen abban az időben nemcsak a világ, de még mi magyarok is édeskevesel tudunk rólok. Némi akasztófahumorról azt mondanám: legtöbbit talán még a romániai szekuritáté és magyarországi kollégáik tudhatták rólok, s a velük foglalkozókkal, hiszen egy-egy Moldvába járóra – ezt saját tapasztalatomból is tudom – legalább három BM-es és szekus jutott.

Ha az 1970-es, 1980-as években, mint a székelekről tették Szegeden, megkérdezik az érettségizett fiatalokat, milyen nyelven beszélnek a csángók, bizonyára még annyi helyes választ sem kaptak volna, mint a székelekek esetében, pedig ott is 15 % alatt volt a jó válaszok aránya. És ha ma kérdeznék meg az érettségizettektől? Vajon hányan tudnák megmondani: milyen nyelven beszélnek a csángók? És azt, hogy milyen nemzetiségűek a csángók? Egyáltalában mi a kritériuma annak, hogy ki tekinthető magyarnak?

Ezekről a kérdésekről is szól Pávai István új könyve, melynek címe: *Zene, vallás, identitás*. A szerző e három szó közé vesszőt rakott, mintha különböző fogalmakról lenne szó. Pedig hál nagyon is összetartoznak ezek a fogalmak, különösen ott Moldvában, az egykori Etelközben, és különösképpen a csángók esetében. Ahol az identitás kérdése olyannyira összetett és bonyolult, hogy meghatározásához, felismeréséhez és felmutatásához jóval több tényező kell figyelembe vennünk.

Itt van mindjárt a vallás. A Kárpát-medencén belül legfölbjebb az unitárius és a református valláshoz tartozás igazt el a nemzetiségi hovatartozásról, de korántsem egyértelmű, hogy milyen nemzetiséghez tartozik egy-egy katolikus, evangélikus, görögkeleti vallású ember, vagy közösség, nem is beszélve a többi felekezetről. A moldvai csángómagyarok identitása tekintetében a vallás szerepe jelentősen fölértékelődik, szinte kizárólagosságot kap. Mindenesetre markánsabban érvényesül, mint a nyelv, hiszen még azok a csángók, akik szinte kizárólag magyarul beszélnek, sincsenek az esetek többségében meggyőződve, hogy az a nyelv, amelyen beszélnek, magyar. Tudjuk niért, ismerjük a történelmi okokat s ezekkel Pávai István is bőven foglalkozik a könyvében.

A moldvai csángómagyarok esetében tehát, mint a megvakult emberről az egyéb érzékszerveké, megnő az identitás egyéb tényezőinek jelentősége. Itt van mindjárt a könyv címének harmadik eleme, a zene. Erről szakmai szempontból majd Domokos Mária szól, én csak mint az identitástudat egyik elemét említem most. Koránt sincs feltárva ugyan ez a téma, de van némi ismeretünk arról, hogy a magyarul már nem, vagy csak elvétve beszélő csángók körében milyen sok magyar népdal, ballada, keserves, vagy mondjuk inkább úgy: népdaltörödé, balladatörödé él. Mint ahogy a ról-

vasásoknak, gyermekaltatóknak, hejgetés-szövegeknek is fel-felbukkan egy-egy eleme, a magyar nyelvet már elfelejtő falvak öregjeinek gyermekkori emlékeiben. Igen, őket a vallásukon kívül ezek a keserves-, vagy imádságtörédek is megkülönböztetik az ugyanabban a faluban, vagy a szomszédosban élő, ugyancsak román nyelven beszélő ortodox vallásúaktól. De ilyen, identitást őrző tényező lehet még a tánc, a népszokás, a hiedelem, s a népélet számos más eleme is, aminek kutatásával még adósak vagyunk. Hiszen nemcsak *anyanyelvi* létezik, hanem – egy kis erőteltséggel – anyatorok és anyaláb, sőt – gondoljunk csak bele – még anyagesztus is, hiszen a mozdulatok is jellemzőek lehetnek egy-egy kultúrára.

Az elmondottakkal érzékeltetni próbáltam, hogy milyen hatalmas fába vágta a fejszéjét, milyen mélyeséges tintatartóba mártotta pennáját Pávai István, amikor odakanyarította könyve legnagyobb, a terjedelem felét kitevő tanulmányának élére a címet: *„Magyar identitástudat Moldvában”*. A cím természetesen kötelez, s Pávai István ezek után elsősorban azt vizsgálta, hogy milyen a csángók *magyar identitása*, hogyan viszonyulnak *általában a magyarsághoz, általában a magyarokhoz*, mit gondolnak a *magyarok hozzájuk való kapcsolatáról*, és így tovább. Számítalan fontos, izgalmas kérdés, valamennyi fontos része a moldvai csángók identitásának.

Persze más kérdéseket is fel lehet tenni ebben a témakörben, s biztos vagyok benne, hogy ha a szerzőnek módja nyílik rá – mint írja reméli is, hogy folytathatja ez irányú kutatásait –, fel is teszi majd. Nevezetesen azt, hogy *minek tartják magukat a Moldvában élő, csángóknak is nevezett román katolikusok. Minek tartják, és minek nem tartják magukat!?* Vagy: *miknek tartják?* – kérdezhetnénk egy kis képzavart is vállalva, hiszen sokszor beszélünk – néha kabarészinten – a kettős identitásról, anélkül, hogy megkérdeztük volna erről a csehországi morvákat, a lengyelországi gorálokat, vagy a ruténeket – hogy csak Közép-Európában maradjunk, s ne szóljunk a svájci franciákról, vagy éppenséggel a „belgákról”. Tehát úgy is fel lehet tenni a kérdést, hogy *minek*, – horribile dictu – *miknek tartják magukat a moldvai katolikusok?* De Pávai István ebben a tanulmányában elsősorban a *magyarsághoz való viszony, a magyarságtudat szempontjából vizsgálta a csángók önazonosságát. Úgy is fogalmazhatnánk, azt kereste: milyen mértékben tekintelik magyarnak a moldvai csángók?* Ez pedig a témakör egyik fontos, valószínűleg a legfontosabb szelete.

Tanulmánya három részből áll. Az egyik az a rendkívül aprólékosan kidolgozott rendszer, amibe a témáról gyűjtött anyagát behelyezte, elrendezte; a másik maga az interjú formájában gyűjtött ismeretanyag, a harmadik pedig a tanulságok megfogalmazása. Előre szeretném bocsátani, hogy ezt a fajta anyagközlést rendkívül korrektnek, magyarán tisztességesnek, tartom. A szerző – hogy úgy mondjam – nyílt lapokkal „játszik”. Felvázolja a koncepcióját, megalkotta a feldolgozás rendszerét,

majd ebbe a rendszerbe belehelyezi a gyűjtött anyagot, vagyis a témában készült beszélgetések részleteit, végül levonja az általa megfogalmazhatóan ítélt tanulságokat. Ugyancsak dicséretes az interjúk pontos adatolása: a hely és az adatközlő feltüntetésével. Azért tartom korrektnek ezt az eljárást, mert az olvasó, legyen az szakember, vagy jól tájékozott érdeklődő, az interjúrészletek alapján saját maga is levonhatja és megfogalmazhatja a maga tanulságait és következtetéseket, amelyek – például egy ebből a célból rendezett szakmai találkozó alkalmával – termékenyítően hathatnának a szerző e témakörben folytatott további munkájára is. A szerző nyilván maga is érezte a témakör nagyságát, hogy azt ne mondjam grandiózus voltát. Mutatja ezt, hogy a rendszer, amit nevezhetünk akár polrendszernek, akár katalógusrendszernek is, hiszen 6 fő tételből áll és csaknem mindegyik tétel három-négyszámjegyű alcsoportokra bomlik, alkalmas lenne egy a jelenleginél sokszorta nagyobb minta rendszerezésére. Ami megintcsak azt a reményünket éleszti, hogy Pávai István nem mondott le a csángók identitásának további vizsgálatáról.

Számomra – őszintén megmondom – a tanulmányok az a része nyújtotta a legtöbb tanulságot, ahol a szerző beszélgetőtársaitól felvett szövegrészleteket közli. Itt éreztem leginkább azokat a pókháló finomságú, sokszor láthatatlan, vagy csak bizonyos fényben látható szálakat, amik a moldvai katolikusok csángókat a magyarsághoz kötik. *„Szüleink valamikor magyarok voltak”* – mondja a díószéni Gebu Péter. *„Csak magyarok voltak...”* – teszi hozzá mintegy a tudalattiból fakadó jelzéként: ő már nem csak magyar. Vagy ott van a sokunk által jól ismert, moldvai viszonylatban elkötelezett magyarnak tekinthető – ellenségeink bizonyára „magyarkodónak” mondanák – klézsei Istók György őszinte „elszólása”, mikor azt mondja: *„Édesapámnak a hobbija, hogy a magyarságát meg akarta őrizni...”* Másokról, ugyanúgy úgy nyilatkozik, mikor arról van szó, hogy olvassák-e a csángók a Moldvai Magyarság újságát: *„Többen is tudnának olvasni, de ha nem filli őket a magyarság.”*

Rendkívül érdekes, mikor a pusztinai László Józsiné Bundica (Nyisztor Ilona édesanyja) elmondja: a falusi pap eltöltötte a deákat (kántort) a halottas háznál való virrasztástól, imádkozástól. *„S akkor mit csináljon a világ? Hini kezdték, voltak asszonyok, meljékek tultak magyarul inát, tultak inátkozni, na. De hogy tultak? – me’ öregasszonyok voltak... há’ hogy tuggyon? – magyarul. Magyarul tudott, magyarul végezte, úgy, ahogy régen volt. S akkor hini kezdték az asszonyt, s többet nem bírsította senki a deákat, hogy nem hagyta a pap, s elvette a deákat, mert jobban szerették magyarul. Ej, de egyszer a pap azt mondja, csináljanak kérelmet, a világ kérje, mert visszadj a deákat. (...) De azt mondták az emberek, hogy nem kérjük.”* A dolog vége az lett, hogy a pap azt „mondta”, ő a püspöktől engedélyt kért, hogy a deák szolgálhasson a házaknál. Am az emberek a magyar előimádkozó asszonyt is elhívták. Végül a

pap azzal fenyegette az embereket, nem temeti el annak a halottját, aki magyarul imádkoztat a virasztásban. „S azóta nem hívják az asszonyt? – kérdezi Pávai István. „Nem éppe, nem éppe – hangzik a válasz –, mindenki azt mondja, én nem kezdem meg, ne-hogy ne temessen el.” A pusztinai pap elvetemültségére jellemző, hogy ezt az asszonyt újesztendőkor nem gyóntatta meg.

A pusztinai László Erzsé, a lészpedi Fehér Kati, Fazakas József és még jónéhány itt szereplő interjúalany magyarsághoz való kötődése bizony nem pókháló, hanem erős, identitásból sírtett köté. Megirigyelhetné akárhány, a kettős állampolgárságra nemet mondó polgártársunk.

A beszélgetésekből kikerekedő tanulságokat fogalmazza meg Pávai István tanulmánya utolsó részében, jócskán kibővítve a témakör horizontját. Szó esik itt az egyházi népelemek magyar vonatkozásairól: Hol vagy István király; Óh Szent István dicsérettel, és a többiek, s ezek román fordításainak torzításairól. A sok érdekes téma közül most csak a *csángó* néprévvvel kapcsolatos fejtegetéséről mondok néhány gondolatot. Pávai István azt tapasztalta, hogy a *csángózás*, vagyis a „csángónak nevezés” az érintettek részéről határozott és egyöntetű elutasításban részesül, még ha azt nem is pejoratív értelemben használják. A magam részéről ugyan nem tapasztaltam ilyen határozott elutasítást, bár kétségtelen, hogy a Beszterce, a Tázló és a Tatros menti székelyek rendszerint megtalálják az alkalmat, hogy az őket csángózó „idegen!” valamilyen formában figyelmeztessék: a csángók ott lenn, a Szeret völgyében élnek. De tudjuk, hogy ott se minden falu csángó, sőt Klézsén még a csángó és a székely eredetű családokat is számon tartják. Duma András például, ha enyelegve veszkezik, vagy veszkekedve enyeleg a feleségével Viórikával, akkor – kifogván az érvekből – azt mondja neki: hááááj, te székely...!

Azt gondolom, lehet nincs igazam, hogy a csángó néprévnék hasonló lesz a sorsa, mint a palócoknak. A XIX. század második felében a palóc jelző durva sértésszámba ment, pesti vicclapok állandó alakja volt a *buta palóc*, aki feljön a fővárosba, s ott szerencsétlenkedik. S ma? Azon a tájon minden palóc: az együttes, a múzeum, a mozi, a fesztivál, a leves, a pecsenye és ki tudja még mi minden büszkélkedik a *palóc* jelzővel. Gondolom, remélem és szeretném, ha a csángó néprév – vagy ahogy Pávai István szereti használni *etnonim* – hasonló karriert futna be.

Egyébként az ugyancsak itt tárgyalt, sokakban talán vegyes érzelmeket kiváltó *Csángó himnusz* lépten-nyomon való éneklése is ebbe az irányba hat. A csángók 1990 utáni feltámadásának egyik jelképe lett ez a gyönyörű dallamú, de kissé giccses szövegű ének. Nem is az által, amiről szól, hanem attól a remélhetően egyre erősebb, szívből és lélekből jövő érzéstől, ami élteti.

Halász Péter

1993-ban adta ki a Teleki László Alapítvány Pávai Istvánnak *Az erdélyi és a moldvai magyarság népi tánczeneje* című könyvét. Ehhez az önálló kötethez csatlakozik a jelen tanulmánygyűjtemény, amely egybefoglalja a szerző korábban folyóiratokban, gyűjteményes kötetekben megjelent, moldvai vonatkozású írásait.

Címe, témája szerint a tanulmányoknak csak egy része zenei tárgyú, valójában azonban mind-egyiknek van zenei vonatkozása, még a kötetet kezdő, elsősorban a magyar identitástudattal foglalkozónak is.

A Bevezetés számot ad az írások eredeti megjelenési helyéről, idejéről, és megrajzolja a szerző moldvai témájú kutatásainak ívét 1978-ban megkezdett gyűjtéseitől kezdve 2002-ben megjelent utolsó, moldvai témájú írásáig.

A *Zenés-táncos hiedelmek Moldvában* (1994) lényegében azonos a *Néprajzi Látóhatárban* megjelent formával, mégsem tekinthetjük pusztán újraközlésnek, mert kottákban, adatokban kisebb-nagyobb eltérések vannak a két változat között.

A *Daru, daru...* kezdetű varázsló versikével kapcsolatban megjegyzem, hogy az a *Csángó népzene* 1. kötetének főszerzőjében is szerepel a 237. oldalon, nemcsak a jegyzetben. Ugyancsak ez a versike megtalálható a *Néprajzi Látóhatár* imént említett, csángó témájú évfolyamában is, a 262. oldalon. Itt néhány, Domokos P. P. gyűjtéséből származó szöveg került közlésre, köztük ez is: „Gyermekkoromban játszottuk a daruzást. Felneztünk az égre, s láttuk, hogy jönnek a daruk. Mi, hogy megállítsuk, mondtuk:

*Daru, daru, elkötöm az úladot
Sípval, dobval, tizenkét tekenő kalácsal.*

Anikorra ezt elmondtuk, köveket raktunk rakásba. Hogy a darukat elengedjük, a köveket széjjeldobáltuk s mondtuk:

*Daru, daru, kikötöm az úladot
Sípval, dobval, tizenkét tekenő kalácsal.”*

A szöveget egy diószéni születésű pusztinai tanító mondta el Domokos Pál Péternek 1961-ben, magyarországi tokonlátogatása során. A három adat most már három helyről, Klézsérről, Magyarfaluból, Diószénből származik, és arra utal, hogy ez a gyermekjátékká vált hiedelem Moldvában széles körben ismert volt.

Többször is említ ebben a tanulmányban a szerző a szépasszonyokat, irodalomként Pócs Éva, Salamon Anikó, Manga János munkáira utal. Megemlítem, hogy Kodálynak *Voyage en Hongrie* címmel, hasonló alakban kiadott korai gyűjtőfüzetében is van leírás a szépasszonyokról és a zenével-táncsal való kapcsolatukról.

Részletesen ismerteti Pávai István itt a tilinkával kapcsolatosan a tavaszi havajgatást és elemzi szövegének, dallamának lehetséges összefüggéseit. Ezt tipikus moldvai jelenségnek tartanánk, de Kodály 1914-es bukovinai felvétele tovább szélesíti az elterjedés határait. A havajgatáshoz a Régi Ma-

gyar Költők Tára XVII. századi sorozatának 3. kötetét említem meg, melyben további változatok olvashatók a „Tavaszi, tavasz, gyenge tavasz” kezdetű szöveghez.

A Jajnota-szerű dallamstrófák a moldvai magyar népzeneben (1997) a Zenetudományi Dolgozatok 1995-96 kötetében jelent meg először. Itt nem talált okot a szerző, hogy változtasson szövegén, csak a mottó magyarázata maradt el, és néhány jegyzetel fűzött hozzá illetve hagyott ki. Fontos a Szenik Ilona kritikájához fűzött megjegyzése, mert itt hangsúlyozza, amit aztán az összefoglalásban is kiemel, hogy nem jajnotákról, csupán jajnotaszerű dallamstrófákról beszél, továbbá, hogy nem a dallamok eredetét vizsgálja, csupán a különböző bővítési eljárásoknak a moldvai magyar hagyományban való jelenlétét kívánja igazolni.

Pávainak ez a tanulmánya tulajdonképpen szűkebb szakmai körben való részletesebb tárgyalást igényel, ennek nem itt van a helye és alkalma. Tágitáni akarja a jajnoták elterjedési területét, megjelenésük időhatárait, és az ide vonható dallamok körét. Vannak elgondolkoztató meglátásai, sokszor úgy érzem, igazra lehet, máskor meg úgy, hogy nem. Sok, talán túl sok kérdést vet föl, de nem látom teljesen kiértelmezni a gondolatmenetét és a következtetéseit. Például, nem tudom, hogy lehet-e, szabad-e a moldvai magyar népzenet ennyire önmagában, például a gyimesi nélkül vizsgálni és szemlélni, kiváltképpen akkor, amikor a teloron dallamtípusokról és a hatos-nyolcas szótagszámú strófák változtatásáról is szó van. (Ez utóbbit egyébként semmiképpen nem vonnám a jajnotaszerű jelenségek körébe.) Egyébként itt, ebben a tanulmányban a legfeltűnőbb a szakirodalom selektív használata is, ami semmiképpen nem erősíti a hitelt. Figyelemreméltó és érdekes viszont a táncdallamok hangszeres és vokális formáinak tárgyalása. Nem tudom, hogy elsődleges-e a vokális alakokkal szemben a hangszeres nagyforma, de jogos a probléma ilyen felvetése.

A magyar népzene moldvai dialektusának ismertetése a Zenetudományi Intézet Népzenei Osztálya tudományos konferenciáján hangzott el. A téma összefoglaló áttekintését tartalmazza, mint maga mondja, Jagamas János dialektustanulmányának és saját kutatásainak alapján. Egy-két apróság, kiegészítenivaló itt is akad. Nem világos belőle Lükő Gábor és Balla Péter gyűjtésének összefüggése, láthatóan nem ismeri kellőképpen s ezért nem értékeli az áttelepült moldvaiak között, 1949-től folytatott gyűjtések jelentőségét. Értékes és pontos tájékoztatást ad viszont, kottapéldákat is közölve a hangszerokról, a hangszeres zenéről és táncokról.

A Moldvai magyar folklór hangzó kiadványokon című összeállítás jól érzékelteti, mennyire népszerűvé vált a moldvai magyar világi és egyházi énekkincs és hangszeres zene.

Pávai István szép kiállítású kötete fontos eseménye a csángó, vagy – hogy ne mérgeissem őt – a moldvai magyar kutatásoknak. Népzenejük hangszeres része valóban kevésbé kutatott, noha igen

elterjedt, ható- és vonzóereje bámulatosan nagy. Nyilvánvaló benne a román hatás, ez a kérdés sokakat izgat is, mégis kevesen gondolhatnak a válaszára, mert nincsenek meg a szükséges sokirányú ismeretek. A moldvai hangszeres zene feltárását ugyanis olyan kutatóknak kell elvégeznie, aki a magyar és román népzeneben és nyelvben egyaránt jártas és emellett tisztában van a népzenei összehasonlításhoz a magyar népzene-tudomány nagyjai által kimunkált módszertanával. Pávai István esetében minden adott ennek a feladatnak elvégzéséhez. Várjuk a folytatást!

(Hagyományok Háza, Budapest, 2005)

Domokos Mátia

DUMA-ISTVÁN ANDRÁS Csángó mitológia

Duma-István András 2000-ben megjelent első kölete, az *En országom Moldova* előszavában Ferenczes István így ír: „olyanok ezek a versek, mint a szivroham előtti migrén, a végleges megőrülés előtti neurastheniák. Talán a moldvai csángómagyarok utolsó, utolsóelőtti nyelvemlékei. (...) A végveszélybe került, elpusztításra ítélt anyanyelv szűkülő szavai.”

Azóta sok víz lefolyt a Szereten, és ma már bizony megállapíthatjuk, kissé túlzás volt ennyire elparentálni azt a fajta pompázatos, hihetetlenül tiszta ősi magyar nyelvet, amelyet Duma-István András képvisel. Merthogy – asszimiláció ide, nemzet-előtti csángó állapotok oda – az azóta eltelt öt évben Boldogasszony újabb csodát tett moldvai népével, és ma már megfordulni látszik a pusztulás folyamata. Amint az várható volt, a demokrácia elhozta a csángók számára is egyrészt a vadmodernizációt, az elképesztő méreteket öltő kívándorlást (mely – a jölettiket a „románoktól” féltő anyaországiaknak mondom – véletlenül sem Magyarországra, hanem elsősorban Itáliába, „Szpániába”, Izraelba irányul), de ugyanakkor elhozta az újjászületés, a csángó reneszánsz ígértét is. A csángó, a moldvai magyar szó társadalmi értéke lassan, de biztosan nő, végre beindult és egyre terebélyesedik a magyar nyelv oktatása a Kárpáton túl, és hála Istennek, megérhettük azt is, hogy egy fiatal mold(o)vai püspök, Kósa Antal magyarul imádkozik és magyar anyanyelvűnek tartja magát.

Ma már nem Duma-István András az egyetlen Moldvában élő magyar költő, ma már nem csupán „a kínvallatáson kimondott utolsó NEM után az ajkak közül kibuggyanó vért” (Ferenczes István) idézik a moldvai írók, hisz időközben megszületett egy moldvai magyar irodalom (legyen írva az akár nyelvjárásban, akár irodalmi magyar nyelven), amely ugyanazon mércéhez méri magát, mint az irodalom általában: a Mindenséghez.

A csángó örösméret szempontból nézve mérőföldkő Duma-István András *Csángó mitológiája*. Eb-

ben a könyvben foglalja össze – sokszor brilliáns elemzésekben – mindazt a tudást, amit az őseitől örökölt, s melynek birtokába nemegyszer báb-asszonyokon vagy „titkos látásokon” keresztül jutott. Előtte a csángók kultúráját már számtalanszor kutatták, ám mindig kívülről tették ezt, külső emberek, felboncolva a csodát, ami csak egységében működik. Duma-István viszont eléggé nyitott és eléggé elfogult ahhoz, hogy másképp szóljon saját közegéről: számára a védőkövek, a „rovosmaradékok” (rovásmaradékok) a boszorkányvilág, a szépasszonyok, a mesék, a népviselet egy másik világ felé nyitnak kaput. Egy olyan mitikus csángó világ felé, amely még ma is megbújik a küzdelmes jelen mögött, s amelyet csak azok értenek, akik benne vannak.

Ugyan Duma-István András nem von le semmilyen explicit következtetést, de a kutatásaiból kitűnik, hogy minden emlék egyfajta fény- vagy napimádát nyomain mutatja. Mindeddig senki nem foglalkozott a Moldvában mindenféle megtalálható, szerteszét heverő, gyertyalángot, napot idéző kerek kötömbökkel, amelyeknek – és erre Duma-István András hívja fel a figyelmet – az öregek védőszerpet tulajdonítanak, és melyek elmozdításától a fiatalok is babonás félelemmel tartózkodnak. E kövek által a fény, a nap őrzi a csángó portát, sőt mi több, hosszú időn keresztül őrizte a csángó templomot, olyannyira, hogy még ma is találunk védőköveket templomok közelében. Emlékezzünk csak, mennyire csodáljuk minden pünkösdkor a csángó zarandokok hajnali napvárását: ehhez a (nap)kultuszhoz köthető a védőkövek jelenléte is. (Mint megrögzött székely-kutató jegyzem meg, hogy a védőkövek elkorcsosult maradványai Székelyföldön és – a Brassótól Szebenig húzódó – Szászföldön is előfordulnak, hisz a legtöbb kapu előtt van egy kerek, ún. „vetetőkő”, mely nem engedi, hogy a kapu teljesen kiforduljon és kivetődjön a sarkából. Eddigélé viszont nem tudok arról, hogy a székelyeknél e kövekhez különösebb hiedelmek fűződnek.)

Duma-István András sokat zsörtölődik a néprajztudósokon, akik akár éveket is eltöltöttek Csángóföldön, és a legelemibb dolgokat nem veszik észre, vagy félremagyarázzák azokat. Így ilyen kapitális tévedésre hívja fel a figyelmünket akkor, mikor bebizonyítja, hogy a csángó kerpa szónak az égvilágon semmi köze nincs a román cärpa-hoz (mely rongyot jelent). Ugyanis a kerpa egy fakarika, *kärfa*, melyre az asszonyok rácsavarják a kerparuvát (kőrfát befonó ruhát, rongyot), melyet aztán a gecába (a befont hajukba) illesztnek, majd azt kendővel letakarják (ez adja a csángó asszonyok jellegzetes, Nefertiti-viseletét, mely viselet folytán a fejük hosszabbnak tűnik).

Duma-István András a Csángó mitológiában számbavesz, kiigazít, részleméleteket állít fel, ám ennél tovább (nagyon helyesen) nem merészkedik, mivel még nem érzi úgy, hogy eleget tudnánk például egy csángó eredetelmélet felállításához. Ezért

biztos vagyok benne, hogy számos olvasó fog érdekes hipotéziseket felállítani a könyvből kiindulva. De mielőtt messzemenő következtetéseket vonnánk le a napimádát és a Nefertiti-viselet kapcsolatán a csángó–egyiptomi kapcsolatokról, jön a következő rész, amelynek (az olvasó által elvégzendő) elemzése inkább a finnugor kapcsolatok felé mutat, legalábbis jelenlegi tudásunk szerint. Elég, ha csak a kerpában, kőrfában fellelhető „pa” hangalakra gondolunk, mely megfelel a „pa” finnugor alapszónak. Emellett a kötetben közölt újevi hejgetés részei kísérteties hasonlóságot mutatnak a Kalevalával. A hejgetésben szó esik például a Csodamalomról:

*„Búzát a kasha¹ vették, vizet malomra engedték, ami fogatt örölni,
Csoda fogatt kijönni, aranyliszt fogatt folyani s ezüst korpa belőle.”*

mi több, Vejnemojnen földalatti kovácsműhelye is felbukkan:

*„Bömenének a mélységbe, a földnek a fenekébe, vasineset keresésibe,
Katarágyunak a fiát, ki hevert barlangjába,
pipával a szájába, vasverőt a lába,
Felszöke a két lábba, s nekiszökök munkára,
kedves szép szökunájára,
E két fogtak kiverni, kalapátni, végre kisimogatni, ahogy tudta szeretni.”*

És hogy még bonyolultabb legyen a kép, ugyanebben a hejgetésben megjelenik a Napszentkép is, akihez Újévünk Nagysága fohászodik:

*„Újévünk Nagysága felkelt reggeliben, ezüst tengerében szép fekete szeméit mosta a vízében,
Arany kenderővel törölte szeméit,
Napszentképhez fordult szóból imádkozva.”*

Előfordul néha az is, hogy Duma-István András nem igazából elfogadott elméletekre támaszkodva dolgozik, mint amikor a *keptár* jeleit kezdi olvasni az ősi székely rovásírás jelképei alapján. Ám teszi ezt nagyon is konkrét tapasztalatokból kiindulva, miután az öregek elmondják neki, hogy a díszek, jelek a keptáron „rovosmaradékok”, és mindenkinek megvan a maga jelentése. Lehetséges, hogy rosszul fejtje meg a jeleket – de az is lehetséges, hogy jól. Mindenesetre azt sikerül bizonyítania, hogy a keptár jelei jelentenek *valamit* – és ezt néprajzosoktól sosem tudtuk volna meg, hisz ez az a pont, amikor a külső ember előtt bezáródnak a kapuk.

Duma-István András először úgy tervezte, hogy a könyv végén olyan népi versek, mondókák szerepelnek majd, amelyek egy átfogó csángó mitológia lehetséges maradványai. Aztán, ahogy írta le a sorokat, úgy jött belőle elő a költő, és ő maga is hozzátett, elvett, megváltoztatott, ártirt sok mindent, olyannyira, hogy ezek a versek már inkább

¹ kusarba

egy sajátos dumai mítikus realizmus kifejeződései, semmint mítoszdarabkákká. Egy idő után rájöttem, hogy jól van ez így, hiszen minden költő (legyen akár népköltő) minden olvasatban, minden leírásban kissé átírja magát, kissé mindig mást mond de szerencsére mindig ő marad.

Iniciatikus, beavató könyv a Csángó mitológián, a csángó lélek nagyszabású kivetítődése.

Sántha Áttila

HALÁSZ PÉTER

A moldvai csángó magyarok hiedelmei

Az 1950–1960-as évek fordulóján fogalmazódott meg elsősorban Diószegi Vilmos tudományos terveiben, hogy módszeres kutatással rögzíteni kellene a magyar parasztság hiedelmeit az egész nyelvterületen. Összeállított ezért munkatársai (Pócs Éva, Hoppál Mihály és mások) segítségével egy tematikus kérdőív-sorozatot, amelyet az ország és a nyelvterület számos pontján önkéntes segítőtársak vagy maguk kitöltöttek. Mindez a kérdőív-sorozat alapjátul szolgált egy-egy településen elvégzett monografikus hiedelemgyűjtő és közlő munkának.

A minta sokáig Pócs Éva Zagyvarékas néphite című kötete volt, amely 1964-ben jelent meg. E kötetnek újdonsága az volt, hogy a hiedelemtényeket a mindennapi tudat részeként fogta fel, valamint két részre bontotta fel: tiszta tudásra/világképre és akciókra. Ezt követte még több más szerző hasonló szerkezetű, vagy kisebb-nagyobb mértékben módosított szerkezetű kötete: Berettyóújfalu, Jászdózsza, Bátya hiedelemvilága, valamint települések mellett egy-egy kisebb-nagyobb téjegység hiedelemanyagának hasonló szerkezetű közlése: a bukovinai, valamint moldvai magyarok hiedelemvilágának hasonló szempontú dokumentálása. E lokális néphitközlések mellett viszonylag sok tematikus, azaz csak egy-egy témakörre kiterjedő tanulmány is napvilágot látott.

Azt mondhatjuk, hogy a XIX. század végének, a századfordulónak klasszikus kutatásai és anyagközlései elsősorban egyfajta ősi magyar hitvilág rekonstruálását tűzték ki célul maguk elé, a XX. század második fele Magyarországon az élő hitvilágot bemutató nagy hiedelemkorpuszok megjelenésének időszaka.

Akkor hát mindent, vagy majdnem mindent tudunk a magyar népi hiedelmekről? Közel sincs így. Először is azért nem, mert a kutatási módszerek mindig finomodnak, a kutatók pedig saját módszereik megbízhatóságával, pontosságával kapcsolatban is kérdéseket tesznek fel, amely segíti a rögzített anyag értelmezését. Másrészt pedig nagyon sok közösségben nem végeztek még terepkutatásokat, azaz sok közösség tudása még ismeretlen a kutatás előtt. Harmadsorban pedig a hiedelemtudás nagyon egyéni lehet a sajátos életút, élethelyzetek miatt.

A kutatási módszerekkel kapcsolatban egy példával is szeretném megvilágítani a helyzetet: a XIX–XX. század folyamán sokáig csak azt jegyezte le a kutató, hogy a boszorkánynak szarva van, arról lehet felismerni a lucaszekrényt. Később ezt a tényt az elhangzott hiedelemtörténet formájában rögzítették, majd ehhez még társíthatták a kutatás körülményeinek ismertetését is, végül pedig azzal kapcsolatban is kérdéseket merültek fel, vajon a szövegbe foglalt, verbalizált hiedelemtudások pontosan adják-e vissza az esetleges cselekménysort, illetve a gondolatlátszókat, amelyek a valóságban egy-egy ember gyakorlatában, illetőleg tudatában éltek, valósultak meg.

Nem értelmetlen okoskodás ez? Hát nem az a lényege a fenti példának, hogy a boszorkány a szarváról ismerhető meg? Lehet persze, hogy igen, ám a kutatás időközben rájött arra, hogy szövegi megformáltság, valamint a hit-tartalom és funkció, azaz a használat között bizonyos összefüggések lehetnek. Ezért a mind pontosabb, sőt a körülményeket is megőrzítő szövegrögzítések újabb és újabb információkat hozhatnak felszínre, újabb és újabb értelmezéseket kínálnak a hiedelemsszövegeket elemző kutatók részére. E közléseknek ugyanis eltérő a szöveg-értéke, a funkció-értéke és a hit-értéke. A szövegi megformáltságból tehát esetenként ezekre az értékekre tudunk következtetni. Annak a hiedelemtudásnak, pl. amely úgy szól, hogy ha Medárdkor esik az eső, akkor még negyven napig esik, nyilván a szövegeértéke csekély, hiszen csupán egy egyszerű mondat. Hit-értéke is változó lehet, hiszen másként és másként vehetjük komolyan ezt a sok generációs tapasztalaton nyugvó megfigyélést. Funkció-értéke, azaz mennyire befolyásolja cselekedeteinket is éppen ezért eltérő lehet. Ezért nagyon jó, hogy Halász Péter lehetőleg teljes szövegkörnyezetében mutatja be a rögzített hiedelem-adatokat.

Hadd utaljak itt a néprajz sajátos kutatási módszerére és ebből fakadó speciális vonására. A néprajz, a folklorisztika az a tudomány, amely forrásait jórészt maga állítja elő. Miután egészen vagy részben szóbeliségben élő kultúrákat vizsgál, mindebből csak az tanulmányozható, elemezhető, értelmezhető, amit írásban rögzítettek is. A mesét, a balladát, a népdalt, vagy esetünkben a hiedelemmondát csak akkor tudom bármilyen szempontból elemezni, ha előbb rögzitem is azt: magnetofonra veszem, majd papírra leírom, s esetleg nyomtatásban közlöm is. Amit ilyenformán nem rögzíték, az a feledés homályába veszhet, megszűnik egyszer s mindenkorra az elemzés lehetősége is. S éppen ezért nem mindegy, hogy a rögzítést hogyan tesszem.

Miről is szól ez a könyv? Mi a hiedelem? Az ember úgy van, legtöbbször úgy vagyunk, hogy értelmezni szeretnénk a minket körülvevő világ jelenségeit, önmagunkat, érzelmeinket, félelmeinket, szorongásainkat, embertársainkat, a minket érő bajokat, betegségeket, de örömeiket is, s alkalmanként szembesülünk létünk nagy kérdéseivel

is: mi végre vagyunk a világban, mit hoz a jövőnk, mi lesz velünk halálunk után, és így tovább. Ha csak önmagunkba gondolunk bele, ezekre a kérdésekre adott válaszaink, másképpen a fejünkben lévő tudás igencsak sokféle forrásból áll össze: tapasztalatainkból, másoktól látott, hallott dolgokból, iskolai tanulmányainkból, olvasmányélményeinkből, prédikációkból. Nyilván nem volt ez másként és nincs másként régebbi korok, vagy más tájak embereivel sem.

Figy erősen a szóbeliségben élő kultúra esetében, mint amilyen a csángómagyarok anyanyelvi kultúrája, a tudattartalmak erősen hagyományosak lehetnek. Azaz az új tudás nem sopri ki a lejből a régi tudást, azok egymás mellett, egymással akár keveredve élnek. Egyfajta szinkretizmus alakulhat ki. A könyv több adata utal keresztény és nem-keresztény elemek összekapcsolására. E keveredés, vagy másképpen ismereteink forrásának vonatkozásában bizonyos tendenciákat meg tudunk fogni éppen napjainkban, amelyekre Halász Péter is utal példákkal: egyes füvek használatát a moldvai népi orvoslásban Maria Treben könyvéből eredeztethetjük. Ez éppen konkrét, igazolható, de sok más elem eredete bizonytalan, s ismeretlen is marad a kutatói megismerés előtt.

A hiedelem tehát a világ valamilyen értelmezésére vonatkozó tudásunk, igaznak vélt, de nem igazolható tudás. Kiegészítő párja az ismeret, amely igazolható tudás. A kettő terület között természetesen nem éles a határ, átlólynak egymásba.

A hiedelem nemcsak a transzcendenssel áll kapcsolatban, de az is benne van. Nemcsak a vallással van kapcsolatban, de a vallási hiedelmeink is részei általában hiedelmeinknek. A kettő között azonban jól különbséget tudunk tenni. Részen azért, mert környezetünk erre figyelmeztel, részben mert érezhetjük is a különbséget. A vallási és nem vallási (profán) hiedelmeinket nehéz azonban élesen elválasztani egymástól. Erre a kötet számos példát adhat. A hiedelem nemcsak tudás, hanem érzelem is.

A kutatás egyidőben elsősorban a hiedelmek normatív, azaz szabályozó szerepét hangsúlyozta. Ez a szerep természetesen létezik. A babára a rontás megelőzése érdekében például rózsafüzért tesznek. A szabályozó funkció azon alapul tehát, hogy tudom, létezik rontás, valakik megronthatják a kisgyermeket, ennek megelőzése érdekében használok a rózsafüzért. A példák sokasága olvasható még a normatív szerepre Halász Péter gyűjteményében, az elhárító, az ellávolító, a gyógyító és a jósló funkciókra.

De emellett értelmezem is világot, akár költői eszközökkel, amikor a növények és az állatok természetéről szólok, amikor a jövőre (termés, időjárás, egészség, jövődöbéli) jóslólok. S e szövegek a szép hiedelemmondák, például a búza kalászának, a nyárfának, a békának eredetéről, egyes tulajdonságairól. E hiedelmtörténetek esetében feltételezhetően a szövegek hit-értéke kisebb, mint a szövegi, vagyis esztétikai értéke. E történetek a

költészet síkján adnak magyarázatot bizonyos jelenségekre.

Halász Péter könyve mindezeknek a fentebb említett elemzési és értelmezési szempontokhoz számos fontos adatot szolgáltat. Nagyon jónak tartom, hogy alkalmazkodott a hiedelemközlések eddigi szisztémájához, nem akart mindenáron új rendszert kialakítani. Ezáltal lehetővé vált könyvének adatait a korábban megjelent hiedelemmonográfiák adataival összehasonlíttani.

De miről is szól? A könyv legfontosabb része a csaknem 2000 adatot tartalmazó adattár. Az átutalásokkal természetesen ez még több is, de a korábbi szakirodalom gondos mérlegelése után a közlésre választott technika az ismétlést nem teszi lehetővé, annál inkább megköveteli az átlíthatóságokat. Pl. pénteken nem szabad haját mosni és fésülni – közlés szerepel előbb a tisztálkodásnál, de utaló szó van rá a pénteki napnál is. A bevezetőben Halász Péter röviden utal a táj és a moldvai magyarság történetére, a moldvai magyarok hiedelmeinek kutatástörténetére, majd pedig röviden jellemzi a rögzített adatait. Ez a hiedelemanyag, írja Halász Péter, elkíséri a moldvai magyarokat a születéstől a halálig, sőt azon túl is. Jellemzi egy egységben látó szemlélet, s gazdagnak mondja a tapasztalatokon nyugvó megfigyelésekben. Hiszen attól függött mindennapi megélhetésük, hogy jól ismerjék a természetet, az időjárást, a gondjaikra bízott jószágok viselkedését. Ebben a világban nagyon nagy szerepe van a hasonlóságnak, amelyet megint példák sokasága érzékeltet.

Az adattár néhány kutatópont, néhány moldvai falu eredetmondáját beszél el. A földi világ után a másvilágra vonatkozó hiedelemtudást ismerhetjük meg. Ez egy alapvetően keresztény képzetanyag, amelyben sok középkori vonás megőrződött (pl. a magzatelcsináló anyáknak a másvilágon meg kell enni gyermeküket). A természeti világ, a növényekre és az állatokra vonatkozó hiedelemtudás rendkívül színes, jelezvén, hogy a moldvai magyarok alapvetően gazdálkodók, akiknek megélhetésük függ a természeti környezet alapos ismeretétől és annak befolyásolásától. Az emberi világra vonatkozó hiedelemanyag is rendkívül gazdag. Különösen a betegségre, az egészségre, s az emberi élet egész folyamára, annak a születéstől a halálig egyes állomásaira vonatkozó néphitanyag. Az álmok, a jóslások és a jóvendölések már a természetfelettivel kapcsolják össze az embert. A mítikus lények hiedelemanyaga példázza talán legjobban azt a szinkretizmust, amelyben keresztény és nem keresztény, ortodox és katolikus egyaránt keveredik, s számos archaizmus megfigyelhető. Addig, amíg a jeles napok, a nagy napok hiedelemanyaga meghatározóan keresztény, az egyes napok, de még inkább a napszakok, főleg a napfeljötté és a naplemente hiedelemanyaga nagyon ősi képzeteket őrzött meg.

Halász Péter bevezető tanulmányában utal a moldvai hiedelemanyagból kiolvasható általános magyar jellemzőkre, ezek egy része általános euró-

pai hiedelemanyag, de a népcsoport sajátos története és társadalmi helyzete folytán megfigyelhető táji sajátosságokra, az ortodox valláshoz köthető, s ezért valószínűsíthető román átvételekre.

Halász Péter nagyon bölcsen nem általánosít, tudja: nem azt írta le, amit a moldvai magyarok e hiedelemvilágból tudnak és ismernek, hanem azt, amit ő ebből rögzíteni tudott a mintegy félszáz települést érintő, s több évtized alatt folytatott terepkutatása során. Ez a rögzített anyag azonban egy gazdag, változatos, az élet minden területét érintő, színes hiedelemtudást mutat. Jó forrás a későbbi részletező elemzéshez, amely az eddig rögzített és kiadott, vagy a még kéziratban lévő feljegyzésekkel együtt nagymértékben hozzájárul a moldvai magyarok hiedelmeiről szóló ismereteink kibővítéséhez.

S nem utolsó sorban a szövegközlés módja miatt az érdeklődők számára is érdekes olvasmány lehet, amely bepillantást enged egy táji csoport gondolkodásmódjába, sejtetni engedi világképüket. Sőt, az átutalási rendszere miatt akár sajátos összefüggések felfedezésére is sarkallhat, hiszen hiedelmeink rendszerszerűen szerveződnek. Sajátos tájnyelvük, sajátos viseletük mellett hitviláguk is jellemzi a moldvai magyarok kultúráját. A művelt nagyközönség is kapott egy értékes könyvet.

Mégis azt mondom, a General Press Kiadó nem egy lektürt adott ki, amit napok alatt elkapkodnak, de nagy szolgálatot tett a folklorisztikai kutatásnak: közkinccsé tette Halász Péter éventezes kutatómunkával összeállított, nagyon gazdag anyagot tartalmazó moldvai hiedelemgyűjtését. Köszönet érte a szerkesztő *Benda Lucának*, s a kiadó minden munkatársának is.

A legnagyobb köszönet pedig természetesen az adatok rögzítőjét, *Halász Pétert* kell, hogy illesse.

(General Press Kiadó, Bp. 2005.)

Barna Gábor

Tatabánya történelmi olvasókönyve I.

Az elődtelepülések élete a szénbányászat kezdetéig. Összeállította, bevezető jegyzetet írta: *Gyüsi László*.

Tatabánya város történelmének, honismereti helytörténeti irodalmának egyik legújabb, s mindenképpen alapvető, hosszú évek óta várt kötete a most megjelent történelmi olvasókönyv. A nem csak a város és Komárom-Esztergom megye számára jelentős és remélhetőleg mérhető eredményeket hozó, szemléletformáló kötet kiadását támogatta Tatabánya Megyei Jogú Város Önkormányzata. E munka polgármesteri felkérésre íródott majd négy esztendőig. Alkotóját, *id. Gyüsi Lászlót* aligha kell bemutatni a honismereti mozgalom tagjainak, kis hazánk helytörténeti-történeti érdeklődésű, s azt művelő szélesebb közönségnek.

Id. Gyüsi László az 1960-as években kiteljesedő honismereti mozgalom régi elkötelezettje, a Komárom-Esztergom megyei helytörténeti kutatások meghatározó személyisége. Legalább 40 éve rendszeresen kutat és publikál tudományos könyveket, tanulmányokat, cikkeket.

Az ő MTA VEAB-díjjal és Honismereti Munkáért kitüntetéssel elismert gazdag életművének is fontos állomása e kötet. Korábban tanárként, több éve már főállású helytörténéssként a tudomány művelésével foglalkozott s foglalkozik több más témája mellett Tatabánya város története egy-egy szeletének elemző bemutatásával is. Eddig ismeretlen forrásokat közlő cikkei, részösszefoglalásai folyamatosan jelennek meg szaklapokban s a városi hetilapban is. E kötet szervesen következett szerzője megelőző forrásfeltáró, rendszerező munkásságából, tudományos kutatási eredményeiből.

Szükségessé tette e munka megjelentetését az is, hogy az 1972-ben megjelentetett város-monográfia, tanulmánygyűjtemény tematikájában, szerkezetében s tényanyag tekintetében is hiányos, nem felel meg mai ismereteinknek. Az elődtelepülések (ma Tatabánya városrészei) múltjáról kevés és pontatlan ismeret közül. A munkásmozgalom történettel és az ipartörténettel szemben nem érdemei szerint kezeli a bányanyitásig eltelt időszak történéseit. Egy tudományos igényű, az élet minden területére kiterjedő monográfia megírására az azóta eltelt időszak évfordulói nem teremtettek módot és lehetőséget. E tény is aláhúzza *id. Gyüsi László* ettől eltérő műfajú, de azt mintegy megalapozó kötetének jelentőségét.

Nemcsak a tatabányai, de az egész megyei helytörténeti irodalomban ritkák az ilyen nagy ívű forráskiadványok. Természetesen a gazdag településtörténeti irodalomban születtek megyénkben különböző mélységű – sokszor kevert műfajú – forráskiadványok is tartalmazó a millennium és az ezredforduló ihlette kiadványok. A Komárom megyei helytörténeti olvasókönyv (1990), melyet *Gyüsi László* is felhasznál, képvisel hasonlóan egynemű műfajt. Említhető lenne még az Esztergom vármegye nemesi közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztáit feltáró sorozat és gondozója a Megyei Levéltár. Így némi túlzással azt állíthatjuk: *id. Gyüsi László* „egyszemélyes intézményként” készítette el hézgapótló munkáját.

A kétkötetes tervezett olvasókönyv első kötete a történelmi előidőktől a szénbányászat megjelenéséig, a XIX. század végéig közlő válogatott forrásszemelvényeket, szöveges- és képi dokumentumokat, leírásokat, adatokat. A bevezetés vázlatos áttekintést ad Alsó- és Felsőgalla valamint Bánida történelmééről. Ezt követően történeti földrajzi leírásokkal mutatja be a tájat, a második fejezetben pedig a könyvek nevezetességeire hívja fel a figyelmet. A harmadik fejezettel kronológiai sorrendben tárja elénk a régmúlt részéti-, majd történelmi emlékeit. A negyedik rész idézi a középkori települések életét krónika és oklevél részletek, birtoktörténeti iratok segítségével. Ezt követi a magyar

és török források segítségével a hódoltság korának bemutatása. Az újjátelepült falvak sorsa a XVIII. században című fejezetben a jobbágyviszonyokat jellemző összeírásokat, jegyzőkönyveket idéz. A XIX. század igen gazdag levéltári forrásai közül ugyancsak az úrbéri viszonyokat jellemző válogatott anyagokat találunk. Kitűnően sikerült a szerzőnek itt is a válogatás, hiszen korábbi kutatásai alapján ez az a korszak, amelyre a leginkább „rálátt”. Ennek az időszaknak a forrásait használta korábbi kutatásaiban. Itt már új típusú forrást, a statisztikát is felvonultatja az elődtelepülések népességi adatainak idézésekor.

A fejezetek elején eligazít a korszakról és forrásanyagáról. Mindenhol a legfontosabb és legjellemzőbb iratokat és részleteket válogatta egybe. A történelmi korok főbb jellemzőinek ismertetése, bemutatása révén bárki fogalmat alkothat történelmi-helytörténeti jelenségekről, jól tájékozódhat okok és következmények között.

Szinte kézen fogja az olvasót, így vezeti át évszázadok dokumentumain. A mintaszerű alapos-sággal válogatott, élvezetes, tanulságos anyagot kitűnően fűzi egybe értő jegyzetekkel, tanári magyarázatokkal. Így lényegre figyelő szoros kapcsolatot alakít ki az olvasóval. Mindez megkönnyíti a szövegek értelmezését, az anyag feldolgozását. Mert arra szánták. Iskolai feldolgozásra, történelmi-helytörténeti órára készült művet vehetünk kézbe általa. Megkönnyíti a pedagógus munkáját, amennyiben jól eligazít a korábbi feldolgozások eredményei és eredeti levéltári anyagokból vett korrekt szövegek közt. Azzal, hogy egy történelmi eseményről két forrást is idéz, nemcsak a térség kapcsolatrendszerét mutat rá, de felhívja a figyelmet az összehasonlító elemzés módszertani szükségességére. Messzemenően tisztában van a forrásadottságokkal, azok tipológiájával. Tárnyilagos szemléletmódjával pedig segíti a tudományos kutatást, azok eredményeinek összegzését. Új anyagaival, széleskörű tényfeltárással, tényszerűségével, tárgyilagosságával segíti a már régóta esedékes várostörténeti monográfia megalapozását. Adott közösségek, az elődtelepülések (Alsó- és Felsőgalla, Bánhida, ma a megyeszékhely kerületi) identitását erősíti, értékkendijének változását mutatja.

Összefoglalóan elmondható: a latabánya történelmi olvasókönyve I. kötet hármast szolgál. Kiváló oktatói segédanyag, a tudományos kutatást támogatja és ismertető erőnyere tekintettel szélesebb olvasóközönség is haszonnal forgathatja. Közérthetősége és tudományos igénye jól kiegészítik egymást. Szemléletmódja, tartalmi és szerkezeti sajátosságai, világos stílusa miatt nemcsak a latabányaiaknak, de mindenkinek ajánlható. Várjuk a II. kötetet!

(Latabánya, 2004.)

Dr. Horváth Géza

KESZI SÁNDOR

Életforgók I-II.

A Komárom megyei Naszvad község Trianon után Csehszlovákiához került, itt született a szerző 1930-ban. Nyelvésznek tanult. Mindjárt könyve elején megismertet szülőföldje dialektusának sajátosságait, s a továbbiakban következetesen ebben a palóc nyelvjárásban beszélgeti a család tagjait, a szomszédokat, s ezekkel (meg az ízes ragadványnevekkel stb.) teremti meg a maga filológiai couleur locale-ját.

Alig néhány lapnyi bevezető után belemeríti az olvasót a két-három esztendősi falusi gyerekek életébe. Nem véletlen, hogy a legkorábbi alapemlék itt az *ubony*, ez a szoknyszerű, hátulgombolós (s ezzel minden ekkori fiziológiai probléma automatikus megoldását magában hordó) ruhadarab.

A „cselekmény” olvasmányos, fél-, egyoldalas fejezetkék révén gördül tova. (Kár, hogy címeiket nem látjuk viszont egy, akár az egyes kötetek végén közölt tartalomjegyzékben.) Közülük egyesek a jellemfejlődés apró lépéseit rögzítik, mások a legjobb néprajzi hagyományokat folytatják úgy, ahogyan Keszi Sándor bámulatos memóriájába belepecsételődött az ottani és akkori tárgyi élet ezernyi fontos aprósága.

Ezekre a gazdagon dokumentált részletekre csupán nagyon felsorolással lehet utalni: a ház berendezésének szinte fotográfusi pontosságú leírására, a kiskert rendjére, a részartó munka meg a cséplések arrafelé honos megszervezésére és így tovább. (A gőzgép felrobbanásáról, amit pedig apjától hallott, szinte a szemtanú éles részmelegfigyeléseit osztja meg velünk.) Már saját vizuális emlékei nyomán meséli el – helyenként csaknem egy kézikönyv szakszerűségével – a „fecskerakott” házak felhúzását, a kútépítést, a lópatkolást. Megismerjük a gyerekek akkori játékeit, a sivar hétköznapokra némi változatoságot hozó naptári ünnepeket, meg a sajátos lakodalmi szokásokat.

A múlt ködébe süllyedt fejezetként éled fel az elemi iskolai tanulás, benne az ülésrend, a reggeli-re fokhagymával kent pirtott kenyér, a fegyelmet tartó (fenekesi, tenyerest, körmöst „mérő”) nádpálca, a társadalmi különbségek első, kézzel tapintható megnyilatkozásai. A kétnyelvű bizonyítvány lapjai a jegyeken túlmenően is sok mindenről árulkodnak. Valamennyi tanítóról fényképekkel kiegészített szóbeli képet ad. És hogyan is maradhatna ki az életből a foci meg a fűvőzenekarban muzsikálás öröme?

A szerény gasztronómiai fejezetkék arról adnak hírt, hogy az édesanya találekonyossága révén az általános szegénység közepette is mindig akadtak olyan finomságok, mint a káposztás béles, a költ kalács olajjal sütvé, az olajos bréván.

A gyerek szemével fokozatosan kitárul előttünk a „nagyok” világa: a szomszédok általános, meg szűkebb értelmű erkölcsével, a legényvirtusból fakadó szurkálások, a távoli város látörés-re

vén megismert kórháza, a „magyarok alatt” bevezetett s már a háború levegőjét tehelő levante-foglalkozások. És be-betör a közelmúlt történelem: a nagyapa felidéri az első világháborút, az orosz polgárháború borzalmaait, 1919 és a Horthy-világ emléképeit.

Látjuk, amint a nagybácska, serdülő gyerek már a komolyabb ház körüli munkákba (szilvaörszés meg lekvárfőzés, tuskóhasogatás, kendertilolás) is bekapcsolódik, és fokozatosan belát a felnőttek egymás közötti viszonyaiba is, legyenek azok a tulajdonnal, a munkával vagy éppen a szexualitással kapcsolatosak.

A „mi legyek?” ekkortájt felmerülő nagy kérdés a keserű evidenciával járul, hogy továbbtanulni úgyse tud, hiszen a polgáriba vagy gimnáziumba beadott falubeli gyerekek – hosszú idő tapasztalata szerint – átlag évi egy hold földet „tanulnak el”. (S nekik összesen csak 3,5 holdjuk volt.) Marad tehát a napszámba járás. S jön a mindenki feje fölött fenyegető vesz, a már dörpésével odaérő háború, a nyilasok hatalomra jutása, apja bevonulási viszontagságai, német katonák kvártélyozása a házban, saját bunkerépítés, puskarejtegetés, letartóztatás – s a csodaszzerű megmenekülés a majdnem biztos kivégzéstől. Mindez a friss élmény felelevenítésével, mintha tegnapi eseményt mesélne.

Hogy az 1945-ös hatalmváltás szinte fájdalommentesen érinti a családot, hogy apja is hamarosan hazaér, mindez már nem képes visszahozni a harmincas évek szegénységében is stabil élettformáját, mert hamarosan vége szakad a család naszvadi korszakának.

Eljön 1947, amikor a népek feje fölött megkötött „egyezség” szerint erőszakkal kitelepítik a falu lakosságának 3/4-ét. Az 5800 lakosból Csehország távoli megyéibe deportálnak 1100-at, 3300 lelket pedig (ez 585 család) Magyarországra, 35 faluba szétszórva telepítenek át. Ennek krónikája is egyszerűen frissen riportszerű, s mint a könyv többi fejezetében, korabeli feljegyzésekből vett, vagy levéltári kutatásokból nyert pontos számadatokra épül.

A II. kötet első fele ad számot arról, hogyan próbál megkapaszkodni a néhány naszvadi család a szigetvári járás azelőtt soha nem hallott nevű kis falujában, Boldogasszonyfán. Betelepedésük a nagy politikai láncreakció része: amikor odaérkeznek a számukra kijelölt házhoz, a sváb tulajdonost éppen akkor kergetik ki onnan. A friss szem még rögzíti a számára új mozzanatokot: a klumpahordást, a sváb népviseletet, a májusfa állítást, a helyi fiatalok szokatlanul szabados erkölcsűeit, a gabona- és szőlőtermesztés sajátos itteni vonásait. A családban hamarosan megszületik az első itteni gyermek, amiből mindenki azt a bölcsességet szűri le, hogy „Nem lesz visszatérés Naszvadra!”

Am hamarosan megcsapja őket a mezőgazdaság szétrázásának előszele. Már nemzeti zászlók alatt adják be a kicsépett búzát. Állami ellenőr ke-

resi a zsiszikes gabonát. S az egyik fejezetcím ilyen keserű konkluziót idéz: „A földművelésből nem lehet megélni.” A fiatalok belekóstolnak a falusi ifjúsági mozgalomba. Mindkét testvér a földműveszövetkezetről helyezkedik el. Sándor egy ideig ott lesz ügyvezető elnök, apját pedig a falu tanácselnöki teendőivel bízzák meg. Ezzel a család már egészen más szociális státusba kerül.

A szerzőt katonai akadémiára hívják tanulni, ám ott legnagyobb meglepetésére „politikailag megbízhatatlannak” nyilváníttják, mivel Csehszlovákiából telepítették át. Az induló szakérettségi tanfolyamra jelentkeznek, s váratlan, csak az akkori helyzet furcsa logikájából következő döntés értelmében enélkül is felveszik egyetemre, tanári szakra.

Innen kezdve már egészen új történet kezdődik. Az érettségizett (de legalább egyéves szakérettségi tanfolyamot végzett) társaival szinte éjelnappali versenyfutásban, s mégis csupán araszolgatva hozza be végzetesnek tűnő lemaradását.

Ennek, valamint a remélhetőleg közelesem olvasható második résznek a recenzálása már egy másik társadalmi közeg érdeklődésére számot tartó lapba, a *Szegedi Egyetembe* való.

Befejezésül tegyük hozzá: egy mutató megemelte volna a könyv gyakorlati használhatóságát, talán nem is az itt szereplő nevek (ezek teljességre törő felsorolása túlságosan felduzzasztotta volna), hanem a benne foglalt legérdekesebb ismeretek és leírások összegzéseit a megfelelő lapszámokkal.

(Bába Kiadó, Szeged, 2005.)

Fenyvesi István

BALOGH LAJOS: Büki tájszótár

A honismereti kutatók számára mindig nagy öröm egy tájszótár megjelenése, hiszen ők igazán tudják, mennyi munka van az ilyen szótárakban. Nem véletlen az sem, hogy a szülőföld történetéről írott helytörténeti monográfia vagy a nép szóincsét megőrző tájszótár szinte egy életmű eredményeként születik meg. Balogh Lajos, a Vas megyei Bük szülőtte betvenéves korában adta szülőfalujának ezt a szép ajándékot, ám minden eddigi nyelvészeti, nyelvjáráskutatói munkájában emlegeti ezt a községet (ma már híres gyógyüdülő), ez örök viszonyítási pont számára.

Mielőtt a szótár szakmai értékeit ismertetném, el kell mondanom: számomra, de – úgy vélem – minden beleolvasó számára nyilvánvaló, hogy ennek a szótárnak minden során átsúti a szülőföld szeretete. Ezt a szótárt valóban érdekes és érdemes olvasni, a büki tájszavak segítségével megismerjük az 1950-es évek kisparasztfainak mindennapi világát, hétköznapi munkájukat, ünnepi szokásaikat. Mindez olyan hitelesen tárul elénk, mintha nem is egy Budapestre szakadt tudományos kutató írta volna, hanem egy ma is hagyományos esz-

közökkel gazdálkodó büki polgár. Aki személyesen ismeri Balogh Lajost, az nem csodálkozik ezen, ugyanis ő – aki a magyar dialektológia és szociolingvisztika szaktekintélye – mindvégig szoros kapcsolatot tartott szülőföldjével, örökségét megtartotta, jelenleg szinte többet tartózkodik Bükön, mint a fővárosban. Erről így vall szótára első oldalain: *„Nyelvész pályám kezdete óta – idestott több mint negyven esztendője – gyűjtögetem szülőfalum tájszavait, a jellegzetes szószerkezeteket, szólásokot, közmondásokat. Elég gyakori büki utazásaim során bőven volt alkalmam, hogy megfigyeljem a körülöttem élők beszédét, főként a családom tagjait. Ismerős volt a nyelvi ismerősek a tájszavak, hiszen gyerekkori emlékek kerültek elő egy-egy szó, kifejezés hallatán. Szinte mindig kisebb-nagyobb szövegekkel tértem haza, otthon cédulákba írtam, ábécébe rendeztem a gyűjteményemet.”*

A szerző is említi, hogy az utóbbi években a magyar dialektológiában mértékeny vita alakult ki a tájszó fogalmáról, a tájszótárak készítési elveiről. Vannak, akik szigorúan nyelvészeti alapon kezelik meg a témát, az ún. „valódi tájszókra” összpontosítanak, az „alaki tájszavakat” elhagyják, ezzel erősen leszűkítik anyagukat. Többletként nagyobb hangsúlyt helyeznek a tájszavak szociális elterjedtségének, használati körének (visszaszoruló, kihalt, újabb), stílusértékének vizsgálatára. Mások a tájszótárt nem csupán nyelvészeti műfajnak, hanem speciális honismereti adattárnak is tekintik, és a néprajzi szókincs bemutatását összekapcsolják a hozzá tapadó népi kultúra (a hagyományos paraszti gazdálkodás tárgyai, munkaműveletei, a népi táplálkozás, a népszokások stb.) rövid, lexikon-szerű bemutatásával. Balogh Lajos a középutat választotta: tájszótára kielégíti a nyelvjárási lexikológia legfőbb igényeit, kiválóan szerkesztett és dokumentált anyagot ad közre, a tájékozódást pedig gazdag utalószórendszer segíti. A köznyelvel és más tájszótárakkal való összevetést sokféle módon szolgálja: a szócikkeket a köznyelvi, vagy ennek hiányában a köznyelvhez közeli alak vezeti be, a tájnyelvi alakot dőlt betűvel, fonetikus nyelvjárási lejegyzésben adja. Általában a hangszínváltozatokat nem jelöli, csak a fonémakülönbségeket (a tájszótárakban ez a helyes eljárás), de a vidéket jellemző kettőshangzó-éjtést következetesen visszaadja. A tájszavak jelentését köznyelvi meghatározással és példamondattal szemlélteti.

Itt álljunk meg egy szóra! A szavakhoz kapcsolt kényszerű példamondatok más szótárakban néha bizony mesterkéltnek, „esinált”-nak tűnnek, Balogh Lajos példamondatai azonban valóságosak, látnivaló, hogy a szerző ezeket élethelyzetből merítette. Pl. *gerezdül tn ige* 'reszel, kőszőrül, karcol <a torok>'. *Igen gerezdül a torkom, lehet hob beteg leszék.* (ritk. arch.).

A Büki tájszótár nagy értéke, hogy jelentős számú frazeológiai kapcsolatot (állandó szókapcsolatok, szólások és közmondások) találunk benne, ezekből sok a helyi, a környékbeli, más vidéken ismeretlen frazéma. Pl. *Lé van a bagol.* 'A tartozás ki van elégítve': keletkezése, magyarázata egy helyi

anekdota. Nr. rövidítés után néprajzi megjegyzések, a címszóhoz kapcsolódó magyarázatok következnek, elsősorban ezekben rejlik a szótár honismereti, néprajzi értéke. A mai fiatalabb nemzedék számára kitűnő ismeretterjesztés, a helyi kulturális múlt felidézése. Néhány példát idézek: *abrak*, *acatböködés*, *aproszentek*, *aszalék*, *asszonynap*, *asztag*, *bába-asszony*, *lucásás*, *regölés* stb. Vagy következzen egy tallózás a valódi tájszavak köréből (ezek többségével a hivatásos nyelvjárókat is most találkozik először): *ablegin* 'süteményféle', *babócs* 'bögoly', *babakaesi* 'szártalan kankalin', *bacáság* 'hutaság', *baklós* 'bojtos', *bénga*, *béngás* 'beteges', *billenácsik* 'krumplisnudli', *bongyár* 'mangalica', *börzöget* 'a szénának lekaszált, száradóban lévő füvet villával fölpiszkálja, hogy jobban száradjon', *büziál* 'a szél enyhén fúj', *csifrinka* 'rossz hírű, fiatalabb nőszemély', *celőke* '50–60 cm hosszú vastagabb hot, marhát kutyát szoktak ütlegelni vele', *csiápos* 'beteges, nyiszlett, fejlődésben visszamaradt', *csobán* 'vizesvödör', *csint* 'fejlődésben visszamaradt <állat>', *dobzó* 'vadszilva', *döher* 'ormótlan, nagy testű <ember> stb.

Bük a magyar nyelvterület szélén, az osztrák határtól 15 km-re helyezkedik el. Szókészletének sajátossága, hogy jelentős számú német jövevényszót foglal magába, ezt szókincsréteget a szerző nagy gondnal felkutatta és szótározta. A szócikkekben – mivel ez leíró szótár – természetesen nem közöl szövegtést, de a jellemzőbb szavak német köznyelvi formáját, a vö. rövidítést követően közli velünk, ezért az Olvasó köszönettel tartozik. Pl.: *alezánc* *alezánc* állítmányként használt névszó 'mindegy'. *Nekém* *alezánc*. – Vö. német: *alles* *eins* 'mindegy'; *frisling* fn. '60–70 kg. körüli süldő' (arch.). Vö. német *Frischling* 'süldő'; *virtigli* *virtikli* 'igazi, valódi'. Ez *éu virtikli paraszt!* Vö. német: *Wirklich* 'igazi, valódi' stb. *A szókészletet ért német hatás elsősorban azzal magyarázható, hogy a trianoni határok kialakulása előtt a bükiek élénk kapcsolatot tartottak fenn közeli, német nyelvű településekkel. Intenzív volt az árucere-forgalom, fiatal lányok szegődtek el családunk ezekbe a falvakba. Egészen az I. világháborúig működött a cseregyerekségi intézménye. Német anyanyelvű gyerekek jöttek a faluba családi környezetben magyar szót tanulni, magyar gyerekek pedig tisztosították ezt német tanulás szempontjából. Ilyen körülmények között figyelemre méltóak azok az arenális szókölesztrészek, amelyek közvetlenül a német anyanyelvű lakossággal való érintkezés következtében kerültek be a büki nyelvjárási szókészletébe, például: *hángördli*, *sihánzli*, *lucsi* stb. – írja a szerző. A német eredetű jövevényszavak szótári jelenléte a témakör további vizsgálatát is lehetővé teszi, kínálkozik az összehasonlítás a nyugati nyelvjárási régió más tájszótáraival (pl. *Imre Samu*: Felsőöbri tájszótár, *Kiss Jenő*: Mihályi tájszótár stb.), érdekes lenne a zalai, somogyi és tolnai szótárakkal is összevetni, vajon meddig terjed és milyen mértékű a német nyelvi jövevényszók beáramlása.*

A Dunántúl területéről eddig megjelentetett különféle tájszótárak, regionális nyelvtanulások

alapján bizonyos tájszavakról már meg lehetne állapítani elterjedésüket, össze lehetne állítani a nyugati nyelvjárási régió jellegzetes tájszavainak jegyzékét. Az egykori néprajzkutatók szokták mondani, hogy az Ormánság addig terjed, ameddig a *bikla*. Balogh Lajos büki tájszótára szerint arrafelé a kuglófot *kugli* néven emlegetik, a szóalak elterjedésének keleti szélét én a somogy-zalai megyehatárnál lettem föl, tehát tréfásan mondhatnánk: addig terjed a nyugati nyelvjárási régió, ameddig a *kugli*, mert Somogyban ezt már csak *kuglófnak* nevezik. Persze, ez csak egy ötlet, sok-sok bűvárkodás kell ahhoz, hogy megbizonyosodjunk, járható-e ez az út.

A földrajzi nevek gyűjtői, a helytörténeti kutatók meglepéssel tapasztalhatják, hogy a település helynévanyaga is – bár ezek nem köznevek, hanem tulajdonnevek – helyet kapott a Büki tájszótárban. Balogh Lajos közli még a környező települések népi nevét, és azt, hogy a helyi használatban

milyen ragokat kapnak, pl. *Bő Bű, -be, Bük -re, Cák, -ro* stb. Ezzel a helynevek nyelvtani szabályokkal le nem írható, helyi szokásoktól függő használatában is eligazít bernünket.

A szótár bevezető írásai rövid, de szemléletes összegezést adnak az elmúlt évszázad helyi történéseiről, arról az időszakról, melynek terméke a bemutatott tájszókincs. A helyi nyelvjárás főbb sajátosságainak ismertetése, a szavak lejegyzése minden igényt kielégít, tapasztalt nyelvjárás-kutató munkája. Dícséretes az a lokálpatrióta szemlélet is, mely a kiadás megvalósításában nyilvánult meg: Gyurácz Ferenc, a Vasi Szemle főszerkesztője egy igazán értékes munka megjelentetését segítette elő, „átvállalva a szerzőtől a könyvkiadás gondjait”. A könyv kiadását Bük Nagyközség Önkormányzata és a Magyar Nyelvtudományi Társaság is támogat-ta.

(Vasi Szemle Szerkesztősége, Szombathely, 2004.)

Király Lajos

Felhívás a „klebelsbergi” iskolákhoz

Graf Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter, a XX. század első felének legjelentősebb művelődéspolitikusa terjesztette az országgyűlés elé és fogadtatta el *„az 1926. évi VII. tc. a mezőgazdasági népesség érdekeit szolgáló népiskolák létesítéséről és fenntartásáról”* szóló törvényt, amelynek értelmében öt év alatt több mint ötezer oktatási objektumot (tantermet és tanítólakást) kellett felépíteni. A nemzet példátlan áldozatkészségéből induló munka nagy lendülettel folyt, már az indulás évének októberében átadtak 361 külterületi iskolát és *„az 5000. népiskola ünnepélyes felavatása a kormányzó, Horthy Miklós és a kultuszminiszter, Klebelsberg Kuno jelenlétében 1930. október 25-én 14 órakor a zsűfaliság megtelt tornacsarnokban megtörtént.”* – tudósíthatott az örömteli hírről a *Szegedi Új Nemzedék* című újság.

2005-ben már *75 éve*, hogy mindez történt *Szegeden a Rókusi Iskolában*. Az új iskolaépület átadásával szimbolikusan felavatták az előző öt évben épült ötezer objektumot is. Szeretnénk méltóképpen emlékezni a hajdani eseményekre és az eltelt háromnegyed évszázadunkra. Szeretnénk felkutatni a többi 4999 „objektumot”! Tudjuk, hogy sok közülük – főként a körzetesítés következtében – már az enyészeté lett. De talán vannak még hirmondók, akik emlékeznek létrejöttükre, virágzásukra és működésük végnapjaira, utoljára ott működő tanítóikra? Vajon hogyan hasznosultak a masszív építmények bezárásuk után?

Kérjük az illetékes **önkormányzatokat**, amelyek területén utoljára működtek ilyen intézmények, adjanak hírt, mikor zárták be, hányan jártak oda utoljára, ki volt az utolsó tanító, mi lett az iskolával?

Kérjük a már bezárt klebelsbergi-iskolákban tanító **tanítókat**, írjanak rövid beszámolót, küldjenek fényképeket a hajdani iskola életéről!

Kérjük a **volt tanítványokat**, számoljanak be diákkori emlékeikről, amik ezekhez a klebelsbergi-iskolákhoz fűződnek!

Kérünk valamennyi ma is működő olyan iskolát, amely az 5000 „testvér” valamelyikeként ápolja a klebelsbergi hagyományokat, hogy ünnepeljen és emlékezzen velünk együtt!

A hiteles dokumentumok gyűjteményét szeretnénk kiállítani, közkinccsé tenni. Minden segítő, együttműködő jelentkezését várjuk az alábbi címen:

Levelezési cím: *Kókai Gyula* igazgató, Rókusi Általános Iskola, 6724 Szeged, Kossuth Lajos sgt. 37. Telefon/fax: 62/541-500; 62/541-501; E-mail: rokus@rokus-szeged.sulinet.hu – Honlap: www.rokus-szeged.sulinet.hu Kapcsolattartó tanár: *Juhász Nándor*: juhasz@rokus-szeged.sulinet.hu